

Dr. MARION M. Van ASSENDELFT, **Sol ecce surgit igneus**, A Commentary on the Morning and Evening Hymns of Prudentius, Groningen, Bouma's Boekhuis B. V., 1976, σσ. VII+275.

Είναι γεγονός ότι ο Aurelius Prudentius Clemens, Ίσπανός κατά την γέννησιν, αλλά άκραιφνής Ρωμαίος κατά την έθνικήν συνείδησιν και ένθερμος Χριστιανός κατά την πίστιν, άκμάσας κατά τὸ δεύτερον ήμισυ τοῦ τετάρτου μ. Χ. αιώ- νος, υπήρξεν εἰς ἐκ τῶν πλέον δημοφιλῶν ποιητῶν τοῦ Μεσαίωνα. Τοῦτο πιστο- ποιεῖται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ πλήθους τῶν παραπομπῶν και τῶν συχνῶν ἀναφορῶν εἰς τὸ ποιητικόν του ἔργον, ἀλλά ἐκ παραλλήλου και ἐκ τοῦ ἐκπληκτικοῦ ἀριθμοῦ τῶν σωζομένων χειρογράφων ὡς και ἐκ τῶν ποικίλων προσπαθειῶν πρὸς μίμησιν τῶν ποιημάτων του, ιδιαίτατα δὲ τοῦ Psychomachia. Ἦδη κατά τὸ πρῶτον ήμισυ τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος συγγραφεῖς ὡς ὁ Marius Victor, ὁ Sedulius, ὁ Petrus Chrysologus, ὁ Orientius κ. ἄ. προδίδου γινῶσιν τοῦ κειμένου τοῦ ποιητοῦ εἰς τὰ ἔργα των.

Ἡ editio princeps τοῦ Π. χρονολογεῖται περὶ τὸ 1497, ἐκ τῶν πρώτων δὲ μετὰ σχολίων ἐκδόσεων θὰ ἡδυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν τὴν ἐκδοσιν τοῦ 1512, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Antonius Nebrissensis. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐκδόσεων σημαντικαὶ υπήρξαν ὡσαύτως ἡ κριτικὴ και μετὰ σχολίων ἐκδοσις τοῦ M. J. Weitz (1613), ἐκείνη τοῦ Nic. Heinsius (1667) και ἡ ἔξοχος κριτικὴ και μετὰ σχολίων ἐπίσης ἐκδοσις ἀπάντων τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ F. Arevalo (1788—9), ἡ ὁποία περιελήφθη εἰς τὴν Patrologia Latina (vols. 59 και 60). Ἐκ τῶν μετέπειτα τέλος κριτικῶν ἐκδόσεων θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἔξοχον ἐρ- γασίαν τοῦ J. Bergman (1926) και ἐσχάτως ἐκείνην τοῦ M. P. Cunningham (1967).

Τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον παρατίθεται ὑπὸ τοῦ Dr. Marion M. Van Assendelft εἰς τὴν παροῦσαν μετὰ σχολίων ἐκδοσιν τῶν πρωϊνῶν και βραδινῶν ὕμνων τοῦ Π. (*Cathemerinon* 1, 2, 5 και 6), βασιζέται ἐπὶ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Cun- ningham. Ἡ μελέτη ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, τοῦ κειμένου τῶν ὕμνων, τῶν σχολίων ἐπ' αὐτῶν, τῆς βιβλιογραφίας και δύο πινάκων (*index verborum* και *index nominum et rerum*).

Εἰς τὴν ἐκ τριάκοντα πέντε σελίδων εἰσαγωγὴν ὑπάρχει μία ἐνδιαφέρουσα, ἀν και πολλάκις σύντομος, προβολὴ συγκεκριμένων θεμάτων. Μία πρώτη ἐνόττης ἀνα- φέρεται εἰς τὴν ζωὴν και τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Ἐνταῦθα ἐξετάζονται θέματα σχέ- σιν ἔχοντα μὲ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ (ὁ Α. συζητεῖ μὲ περισσοτέραν διεξοδικότητα ἢ ὁ Thomson π. χ. τὸ πρόβλημα τοῦτο και εὐρέως παραθέτει τὰς σχετικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος μαρτυρίας), τὸ ἐπάγγελμά του, τὴν ποιητικὴν του πα- ραγωγὴν, τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων, τὰ χειρόγραφα και τὰς ἐκδό- σεις ὡς και τὰ σχόλια ἐπὶ τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας.

Ἡ δευτέρα ἐνόττης μᾶς φέρει πλησιέστερον πρὸς τὸ ιδιαίτερον εἶδος, εἰς τὸ ὁποῖον και αὐτὴ ἡ μελέτη τοῦ Α. ἀνήκει. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἐνταῦθα κατά τρόπον, ὁ ὁποῖος ὄφειλε νὰ εἶναι, πιστεῦα, περισσότερον ἐκτεταμένος, ἐφ' ὅσον πέριξ τοῦ σημείου αὐτοῦ κινεῖται ἡ ἔρμηνεία τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν τμήματος τοῦ ποιη- τικοῦ ἔργου τοῦ Π., τὰ εὐρύτατα θέματα τῆς ἀλληγορίας, τῆς τυπολογίας και τῆς χριστιανικῆς ἀλληγορίας. Ἡ θέσις τοῦ συγγραφέως εἶναι σαφής, ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὄχι ιδιαίτέρως πρωτότυπος, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι «ὁ Prudentius, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀγάπη διὰ τὰ σύμβολα και τὴν δι' εἰκόνας παράστασιν εἶναι ἐκδη- λος εἰς ἐκάστην σελίδα του, ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν γλῶσσαν τῶν εἰ- κόνων και τῶν συμβόλων, διὰ νὰ συνθέσῃ ποίησιν, ἡ ὁποία ἐγκλείει αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ἀλληγορίας, ἦτοι τὸ νὰ ὁμιλῇ τις περὶ ὠρισμένου πράγματος, νὰ ἐν-

νοῦ δὲ ἄλλο τι, πέραν αὐτοῦ, διὰ τὸ ὁποῖον ὀμιλεῖ». Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς προσθέτει, ὀρθῶς πιστεύω, τὴν ἀναγκαίαν διευκρίνισιν ὅτι ὅλα τὰ ἀνωτέρω δὲν σημαίνουν βεβαίως ὅτι κατ' ἀνάγκην ὁ,τιδήποτε συνέγραψεν ὁ Π. εὐρίσκειται ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀλληγορίας. «Πολλάκις, τονίζει ὁ Α., ὑπάρχει μόνον συμπτωματικὸς συμβολισμὸς, ἄλλοτε πάλιν καὶ οὗτος ἐλλείπει. Ἐν πάσει περιπτώσει, ἐγὼ ἀπεφάσισα νὰ χρησιμοποιοῦσά τὸν ὄρον «ἀλληγορία» ἐν συσχετισμῷ πρὸς τοὺς πρῶτους καὶ βραδινούς ὕμνους τοῦ ποιητοῦ».

Ἡ τρίτη ἐνότις τῆς εἰσαγωγῆς συγκεκριμενοποιεῖ ἀμεσώτερον τὰ πράγματα ἐξετάζουσα τὸ θέμα τῆς χριστιανικῆς ἀλληγορίας εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὕμνους, οἱ ὁποῖοι, ὡς δεικνύεται εἰς τὴν μελέτην, οἰκοδομοῦνται περὶξ ἐνὸς συγκεκριμένου χώρου τῆς Βίβλου. Ἐνταῦθα ἀγόμεθα μετὰ πειστικὴν διαπραγματεύσιν καὶ παράθεσιν πινάκων—διαγραμματῶν τῶν ἀλληγορικῶν συνθετικῶν στοιχείων τῶν τεσσάρων ὕμνων εἰς ὠρισμένα ἰδιαίτερος ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα, ὡς τὸ τῆς ὑπάρξεως κάποιας σχέσεως μεταξύ τῶν ὑπὸ ἔρευναν ὕμνων, ἕκαστος τῶν ὁποίων δίδει μίαν ἐρμηνείαν τῆς συμβολικῆς ποιότητος τοῦ ἀγᾶνος μεταξύ σκότους καὶ φωτός παρέχων πάντοτε τὴν τελικὴν νίκην εἰς τὸ φῶς ὑπὸ τὴν διπλῆν του ιδιότητα, ὡς στοιχείου τῆς καθημερινῆς ἀλλὰ καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Ἡ τελευταία ἐνότις τῆς εἰσαγωγῆς ἀφιεροῦται εἰς μίαν λίαν σύντομον ἐπισκόπησην ὠρισμένων ἐκ τῶν δυϊστικῶν κινήματων (dualistic movements), τὰ ὁποῖα, ὡς καὶ οἱ ὑπὸ ἔρευναν ὕμνοι, συγκεντρῶνουν τὸ ἐνδιαφέρον των περὶξ τῶν ἐννοιῶν τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους, ὡς ὁ Μαρκιανισμὸς, ὁ Γνωστικισμὸς, ὁ Μιθραϊσμὸς καὶ ὁ Μανιχαϊσμὸς. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει μὲ ἐπάρκειαν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους διαφέρει ὡς πρὸς τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιοῦνται τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς τὰ ἀνωτέρω δυϊστικὰ κινήματα ἀφ' ἐνός καὶ εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ Π. ἀφ' ἑτέρου. Ἡ σωτηρία δὲν εἶναι, ὡς συμβαίνει συχνὰ εἰς τὰ δυϊστικὰ συστήματα, ὁ διαχωρισμὸς τοῦ καλοῦ ἀπὸ τὸ κακόν, τοῦ φωτός ἀπὸ τὸ σκότος, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐπάνοδος τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς. Κατὰ ταῦτα ὁ πύρινος ἥλιος τοῦ ποιητοῦ («sol ecce surgit igneus», G. 2, 25) δὲν δηλοῖ εἰ μὴ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ἐξαπλοῦται ἐπὶ τοῦ κόσμου, τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ἀπωθεῖ τὸ σκότος. Πρόκειται δι' αὐτὸ τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξουδετερώνει τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας καὶ νικᾷ τὸν θάνατον διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ φορέως του.

Μὲ βάσιν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν ὕμνων ὁ συγγραφεὺς προσεγγίζει τὸν κύριον ὄγκον τῆς μελέτης του, τὸν σχολιασμὸν τῶν τεσσάρων ὕμνων τοῦ ποιητοῦ. Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ ὁ Α. κινεῖται μὲ βάσιν δύο ἄξονας. Ὁ εἷς ἔχει σχέσιν μὲ τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων ἐν εὐρεία ἔννοια. Ὁ ἕτερος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν. Δὲν ὑπάρχει, βεβαίως, ἀμφιβολία ὅτι οἱ δύο ἄξονες ἀποτελοῦν συγκοινωνοῦντα ἀγγεῖα. Σημεῖον ἀφετηρίας διὰ τὴν ἐξέτασιν ἐκάστης λέξεως ἢ φράσεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀποτελεῖ ἡ χρησιμοποίησις τῆς εἰς τὴν κλασσικὴν λατινικὴν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἀπῆχεῖ ἡ λέξις ἢ ἡ φράσις ἕνα τῶν ποιητῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς; Καὶ ἂν συμβαίη τούτο, χρησιμοποιεῖται αὕτη κατὰ τρόπον παραδοσιακόν, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ποιητάς; Μήπως ἐπετέλεγ αὕτη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διὰ τὸ πρωταρχικόν της περιεχόμενον; Μήπως χρησιμοποιεῖται κατὰ ἕνα ἐλαφρῶς ἄλλ' ὅπωςδήποτε εὐκρινῶς διάφορον τρόπον; Ἄν πάλιν ἡ λέξις ἢ ἡ φράσις δὲν εἶναι κλασσικὴ ἢ ἠλλαξε τυχόν σημασίαν ἀπὸ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, πότε ἀπέκτησε τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν τῆς δίδει ὁ Π.; Ἐκ παραλλήλου δὲ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν παράδοσιν ἢ γραμματικὴν, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητής; Ἄν ὄχι, ὡς πρὸς τί διαφέρει; Εἶναι μήπως ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπαντᾶται μία τιαυτὴν δομῆ;

Ἐπὶ τῆς ἐξέτασιν αὐτῆς, ὡς εἶναι ἐμφανές, ἐν πλῆθος προβλημάτων. Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ μὲ συνέπειαν τὴν γραμμὴν ἐρεύνης, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐχάραξεν εἰς

τὴν εἰσαγωγὴν του, ὅσον καὶ ἂν, ἴσως, αὐτὴ ἢ συγκεκριμένη φύσις τῶν σχολίων δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε μίαν περισσότερον διεξοδικὴν ἐνασχόλησιν περὶ τὸ ἀναφύμενον πρόβλημα. Ὅπωςδήποτε ἀρκεῖ νὰ ἴδῃ ὁ μελετητὴς τὴν ἔρευναν τοῦ Α. περὶ τὸ ὄνειρον π. γ. (C. VI. 25—6, σελ. 205—6) ἢ περὶ τὸ θέμα τῆς «transitus maris rubri» (C. V. 65—80, σελ. 155—6) ἢ περὶ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «nectar» (C. V. 21, σελ. 137—8) — καὶ εἶναι αὐτὰ ἐλάχιστα μόνον δείγματα ἐκ τοῦ συνόλου —, διὰ νὰ πεισθῇ περὶ τῆς φιλολογικῆς ἀγχινοίας ἀλλὰ καὶ τῆς θεολογικῆς καταρτίσεως τοῦ συγγραφέως.

Εἶναι γεγονός ὅτι μὲ βάζειν τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Α. τὸ βιβλίον του θὰ ἡδύνατο νὰ καλύψῃ πολὺ μεγαλύτερον ἀριθμὸν σελίδων. Τοῦτο πάντως οὐδὲν ὑποβιβάζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου. Πρόκειται ἀληθῶς περὶ ἀξιοπροσέκτου μελέτης.

Ν. Κ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ

Ἐπιμελητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

* * *

OVIDE, HALIEUTIQUES. **Texte établi, traduit et commenté par E. De Saint-Denis.** Paris 1975, Société d'édition «Les Belles Lettres», 1975, pp. 68.

Ὁ καθηγητὴς E. De Saint-Denis, ἐκ τῶν κορυφαίων φιλολόγων τῆς Γαλλίας καὶ εἰδικὸς εἰς τὰ θέματα τοῦ τεχνικοῦ λεξιλογίου, ἔχει δημοσιεύσει ἱκανὰς πραγματείας σχετικὰς πρὸς τοὺς ἰχθύς καὶ τὰ θαλάσσια ζῶα γενικώτερον ἐν τῇ λατινικῇ φιλολογίᾳ. Θεμελιῶδες ἔργον αὐτοῦ εἶναι «Le vocabulaire des animaux marins en latin classique» ἐκδοθὲν πρὸ τριακονταετίας ἐν Παρισίοις, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον βοήθημα διὰ τοὺς ἀσχολουμένους εἰς τὸν ἐνάλιον κόσμον. Ὑποδειγματικαὶ ἐξ ἄλλου τυγχάνουσιν αἱ ὑπ' αὐτοῦ γενόμεναι ἐκδόσεις τοῦ Πλίνιου (βιβλία 9, 10, 32, 37).

Διὰ τοῦτο ὁ S. - D. εἶναι ὁ πλέον ἀρμόδιος διὰ τὴν ἐκδοσὴν τῶν Ἀλιευτικῶν τοῦ Ὀβιδίου, τοῦ ἡμιτελοῦς τούτου ποιήματος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πολύτιμον πηγὴν διὰ τὴν γνώσιν τῆς θαλασσίας πανίδος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὁποῖον περικλείει πολλὰ καὶ δυσεπίλυτα διὰ τὴν φιλολογίαν προβλήματα.

Ἡ μετὰ χεῖρας ἐκδόσις περιλαμβάνει ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν, τὸ κείμενον μετὰ τῆς μεταφράσεως καὶ ἐκτενοῦς κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ περιεκτικὰ καὶ πολύτιμα σχόλια. Ἡ εἰσαγωγὴ καλύπτουσα 20 περίπου σελίδας διαλαμβάνει περὶ τῆς θέσεως τῶν παρόντων Ἀλιευτικῶν ἐντὸς ὀρισμένων ὁμοειδῶν συνόλων, περὶ τοῦ τίτλου καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος, περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου, ἐκδόσεων, μεταφράσεων, περὶ τῆς ἀυθεντικότητος τοῦ ἔργου καὶ τῆς ποιητικῆς ἀξίας αὐτοῦ.

Ἐν ἀρχῇ ἐξετάζει τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας τὰς ἀφορώσας εἰς Ἑλληνας συγγραφεῖς συγγράψαντας Ἀλιευτικά, ἀναφέρεται δὲ συνοπτικῶς εἰς τὰ διασωθέντα ἔργα Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, τὰ ὁποῖα εἴτε συστηματικῶς εἴτε ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαπραγματεύονται περὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῆς ἀλιευτικῆς τέχνης, ὡς καὶ περὶ τοῦ θαλασίου πλοῦτου γενικώτερον.

Ὡς πρὸς τὸν τίτλον καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ποιήματος βασικὴ πηγὴ εἶναι ὁ Πλίνιος, ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἐξ αὐτοῦ καὶ παραφράζει ὀρισμένους στίχους. Σημειωτέον ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ἀντιγραφῶν τῶν χειρογράφων (A, B, D, E) ἤλλαξαν τὸν τίτλον τοῦ ποιήματος εἰς De piscibus et feris, μόνον δὲ τὸ χειρόγρα-